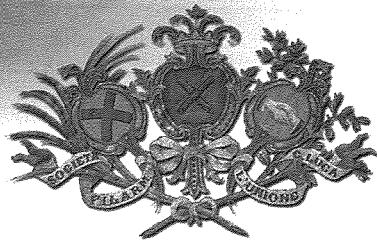

Sejba Arkejologika

F'Hal Luqa

James Aquilina B.Com

Il-gżejjjer ta' Malta u Ghawdex minn żmien il-qedem, gibdu l-attenzjoni ta' diversi imperi fil-Mediterran minhabba l-pożizzjoni strategika tal-gżejjjer tagħna.¹ Hafna ċiviltajiet hallew il-marka tagħhom permezz tal-fdalijiet. F'ħafna partijiet ta' għixx-ġuritna nstabu xi fdalijiet li fil-maġgoranza tal-każijiet nstabu b'kumbinazzjoni. Numru sabih ta' dawn il-fdalijiet instabu fin-naha t'isfel ta' Malta.² Hal Luqa u l-akkwati tiegħu ta' bilhaqq offrew prospetti ġodda ta' fdalijiet arkejologiċi u sa żminijiet tal-lum għadna nsibu fdalijiet ġodda.³

Fil-hajja tal-lum l-iżvilupp sar inevitabli u wieħed kontinwu. Sallum għadna nisimghu b'sejbiet ġodda ta' interess storiku.⁴ Kien permezz ta' dan l-iżvilupp li nsatbu diversi fdalijiet arkejologiċi.

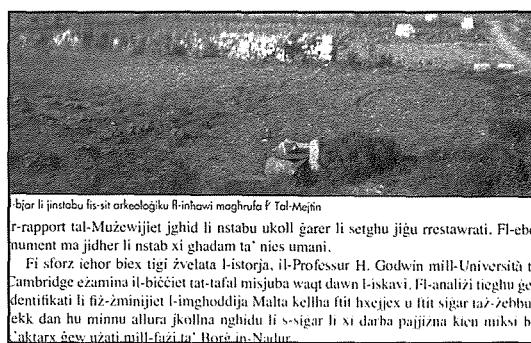
Ričenatment, anke' fuq livell parrokjali, kompla jsir žvilupp bl-estensjoni taċ-ċimiterju. Bejn l-aħħar jiem tas-sena 2007 u l-ewwel jiem tas-sena 2008, l-parroċċa bdiet ix-xogħol fuq l-estensjoni taċ-ċimiterju fl-inħawi magħrufa tal-Mejt. Din iż-żona hija ikkunsidrata bħala wahda mill-iktar żoni arkejologiċi sensitivi.⁶ Kif kien mistenni l-skavar fuq ix-xogħol taċ-ċimiterju kien sejjer jaqla' sejbiet ġodda.⁷ Fil-fatt, fti jiem biss wara l-iskavar inkixfu tliet/erbgħa bjar ta' importanza arkejologiċka. Is-Sovratenza għal-Partimonju Malti intervjeniet fil-hin immedjat biex din is-sejba tiġi protetta skond il-Cultural Heritage Act.⁸ Il-parroċċa ikkoperat bis-shiħ mal-Awtorită biex jiġi żgurat futur għal dawn il-bjar.⁹ Tajjeb li nsemmu li dawn il-bjar issemmew sentejn ilu, fil-programm tal-festa ppublikat mis-Socjetà L-Unjoni.

Ježisti qbil bejn l-arkejologi, li dawn il-bjar imorru lura għal perjodu ta' żmien il-bronż, iġisferi 'il fuq minn elf sena qabel Kristu.¹⁰ L-ghan ta' dawn il-bjar kienu għal skopijiet ta' hażna.

Tnejn minn dawn il-bjar arkejologiċi instabu permezz ta' tqoqba tonda fl-art. Iżda l-ikbar bir misjub, kien msaqqaf b'arkata fin-nofs. Preżentament, l-hogor fejn kienet isserrah din l-arkata għadhom

Ix-xogħilijiet fuq l-estensjoni taċ-ċimiterju parrokkjali

bjar li nstabu fis-sit arkejologiċi fl-inħawi magħrufa f-Tal-Mejt r-rapport tal-Mużejjiet jgħid li nstab ukoll ġarer li setgħu jiġu rrestawrati. Fl-ebu nument ma jidher li nstab xi qiegħda ta' nies umani. Fi sforz iċhor tiġi żvelata l-istorja, il-Professur H. Godwin mill-Università ta' Cambridge eżzamina l-biċċejt tat-tafal misjuba waqt dawn l-iskavi. Fl-analizzi tiegħu go-dentiifikati li fiz-żminijiet t-imghoddha Malta kellha, it-tieb hekk dan hu minnu allura jkollha ngleħlu li s-sigar ta' jaebhekk. L-artiklu miktub fil-programm tal-festa ppublikat mis-Socjetà L-Unjoni 2007

jidhru. Originarjament, dawn kienu żewgt ibjar separati li eventwalment tnifdu biex jiġu bir wiehed. Kif jistqarr Evans, wara l-ġew skavati uhud minn dawn il-bjar bdew jiġu wżati bhala bjar ghall-ħażna tal-ilma.¹¹

Bir iehor li ntillef parzjalement, kien waqt l-bidu tax-xogħol ta' tqattih fiċ-ċimiterju is-sena l-ohra. Peress li dan il-bir inzerta ġie eż-żarr taht il-pedament tal-ħajt taċ-ċimiterju, il-bokka tieghu ma għietx identifikata mal-ewwel. Din għiet identifikata hekk kif beda xogħol ta' tqattiegh u għalhekk spicċa parzjalment inqered.¹²

Dan il-bir kien instab digħi mill-haddiema li hadmu fuq l-estensjoni taċ-ċimiterju l-antik li bdiet is-seklu l-ieħor, lejn nofs it-tletinijet taht il-parrokat ta' Dun Salv Pavia. Ix-xogħol tlesta taht il-kappillan Dun Gużepp Debono.¹³ Aktarx dan kien skavat mill-materjal li kelli fu. Iżda minħabba li ried jinbena l-pedament tal-ħajt taċ-ċimiterju, il-bir reġa' ġie mimli bit-turbazz (*taħlita ta' hamrija u ġebel*). Preżentament, nistgħu naraw biss cross section ta' dan il-bir minħabba li ġie mqatta' minnofs.¹⁴ Min jaf kemm bħal dawn il-bjar intilfu meta kien qeda ssir l-estensjoni taċ-ċimiterju żmien ilu?!

Ir-rappurtar tas-sejba qanqal interess partikolari fil-ġurnali lokali. F'Ġunju 2008 dehret ittra miktuba fuq il-Maltatoday fejn ġibdet l-attenzjoni tal-awtoritajiet fuq din is-sejba. Appelat biex il-bjar ikunu salvati. Xahar wara l-Alternattiva Demokratika harget stqarrija, bl-appell ewlieni ikunu dak li jiġi żgurat il-protezzjoni ta' dawn il-bjar.¹⁵

Wieħed seta' jifhem iktar ir-relevanza ta' din is-sejba. Fil-fatt il-parroċċa għamlet l-arrangamenti meħtiega sabiex dawn il-bjar ma jiġux meqruda u jkunu parti intergrali mill-estensjoni taċ-ċimiterju kif fil-fatt ġie deċiż iktar tard.¹⁶

Bir li sfortuntament ġie parzjalment distrutt waqt ix-xogħiliet ta' skavar

Il-profil ta' dan is-sit imur lura lejn Settembru tal-1956 meta C. Scicluna għamel rapport lid-Dipartiment tal-Mużewijiet, li fl-ghalqa tieghu kien qiegħed isib preżenza qawwija ta' għad-dam.¹⁷ Fl-investigazzjonijiet li saru f'dawn l-akkwati instabu madwar sbatax-il bir arkejologiku li l-fond tagħhom ivarja minn 2.75m sa 4m. Ġie inutatt li dawk ta' qrib it-triq huma inqas fondi

Is-sejba tal-erbgħha t'ibjar misjuba fl-estensjoni taċ-ċimiterju

THE MALTA INDEPENDENT ON FRIDAY

NEWS 3

Luqa cemetery expansion finds Bronze Age remains

RANCIER VELLA

Valletta's Luqa Cemetery has been expanded again, this time by 1.5ha, to accommodate the remains of 1,500 people. The expansion follows a previous one in 2006, which added 1.2ha to the cemetery, making it the largest in Malta.

The Luqa Cemetery is located in the northern part of Valletta, just outside the city walls. It is the largest cemetery in Malta and contains many ancient burial sites. The expansion will allow for the reburial of bodies that have been exhumed from the cemetery, as well as the construction of new burial plots.

The Luqa Cemetery expansion project was undertaken by the National Trust of Malta, which is responsible for the management and maintenance of the cemetery. The expansion will be completed in phases, with the first phase due to be completed by the end of the year.

The Luqa Cemetery expansion project is expected to be a significant improvement for the cemetery, providing more space for burials and better facilities for visitors. The expansion will also help to protect the ancient burial sites in the cemetery, ensuring that they are preserved for future generations.

THE BRONZE AGE CEMETERY AT LUQA

The Luqa Cemetery expansion project has revealed some interesting findings, including the discovery of Bronze Age remains. These remains were found during the excavation work for the expansion, and they are believed to be around 3,000 years old. The remains include human bones, as well as some pottery and other artifacts. The discovery of these remains is significant, as it provides valuable information about the history of the Luqa Cemetery and the people who were buried there.

THE NATIONAL TRUST OF MALTA

The National Trust of Malta is a non-governmental organization that works to protect and preserve the cultural heritage of Malta. It is involved in a variety of projects, including the restoration of historical buildings, the protection of archaeological sites, and the promotion of cultural awareness. The Luqa Cemetery expansion project is just one of many initiatives that the National Trust of Malta is involved in.

Wieħed mill-artikli li deher fuq il-gazzetta

mill-ohrajn.¹⁸ Dawn il-bjar ġibdu interess qawwi minn professuri barranin ukoll.

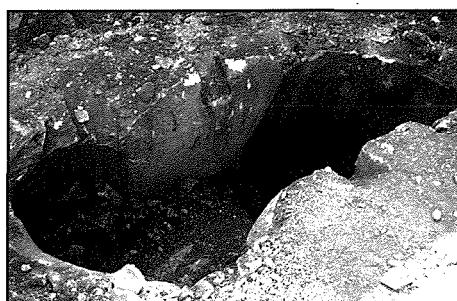
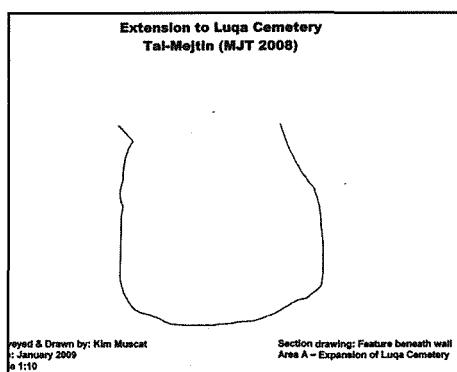
Dr. David Trump bedal-iskavi fuq dawn il-bjar filwaqt li l-Professur H Godwin mill-Universitāta' Cambridge, annalizza l-*pollin* fuq tafal li nstab ġewwa fihom.¹⁹ Permezz tax-xjenza, il-materjal misjub žvela diversi affarijet ta' interess fejn fost l-ohrajn, ġew žvelati dettalji fuq l-ambjent rurali u l-ekonomija agrarja ta' żminijiet tal-bronz. L-analizi ssemmi li dak iż-żmien pajjiżna kellu ftit siġar taž-żebebuġ u ftit hxejjex.²⁰

Fl-iskavi li saru fuq uħud mill-bjar fis-sittinijiet, instabu ġarar tal-fuhhar. Matul l-iskavi instabu ukoll traċċi evidenti ta' skart li jmur lura għal żmien Rumani. Fl-ebda bir ma nstab xi traċċi ta' nies mejta, iżda nstabu numru ta' għadam tal-majjali.²¹

Sejbiet bhal dawn huma ġoġi prezziżjużi fix-xibka storika ta' pajjiżna. Il-kuntest li nstabu dawn il-bjar ftit li xejn jagħtuk impressjoni ta' xi interess, iżda meta tara dawn il-bjar fil-perspettiva storika ghanda ghaliex napprezzaw din is-sejba li taf l-origini tagħha eluf ta' snin ilu. Ta' punt pożittiv, huwa l-kooperazzjoni tal-parroċċa biex jiġu salvati dawn l-bjar, ghaliex b'dak li ġie salvat ser niżguraw futur sabiħ għal dan il-wirt storiku ghall-ġenerazzjonijiet ta' warajna.

Referenzi

- ¹ Late Roman & Byzantine Catacombs & Related Burial places in the Maltese Island, Mario Buhagiar, p 2 -3
- ² Prehistoric Antiques of the Maltese Islands , Evans, Figures, p 20
- ³ Late Roman & Byzantine Catacombs & Related Burial places in the Maltese Island, Mario Buhagiar, p 257 -260 Prehistoric Antiques of the Maltese Islands, Evans, p 24
- ⁴ l-Orizzont, <http://www.l-orizzont.com/news.asp?newsitemid=51654>
- ⁵ Djarju personali tal-awtur, 2008
- ⁶ Reporting on Archaeological Monitoring, Kim Muscat
- ⁷ Ibid.,
- ⁸ Ibid.,
- ⁹ The Malta Independent 30th August 2008, p 3
- ¹⁰ Reporting on Archaeological Monitoring, Kim Muscat
- ¹¹ Prehistoric Antiques of the Maltese Islands, Evans, p 24
- ¹² Ibid.,
- ¹³ Hal Luqa Niesha u Ġrajietha, Dun Ĝużepp Micallef, p284
- ¹⁴ 13 ta' Mejju 2009
- ¹⁵ Ibid.,
- ¹⁶ Ibid.,
- ¹⁷ Prehistoric Antiques of the Maltese Islands , p 24
- ¹⁸ Ibid., p 24
- ¹⁹ Ibid., p 24
- ²⁰ Ibid., p 24
- ²¹ Ibid., p 24

Tnejn mill-bjar misjuba fiċ-ċimiterju parrokajli